

MÉREGZÖLD – HALVÁNYZÖLD

PETE PÉTER

Pataki György – Takács-Sánta András (szerk.):

Természet és gazdaság

Ökológiai közgazdaságtan szövegyűjtemény

Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 557 old., 3500 Ft

Régen elmúltak már azok az idők, amikor az ember természetátalakító tevékenységéről, a természet vak erőinek megfélemezéséről és leigázásáról szóló optimista jelszavak illusztrálták, hogyan hat a modern technikát felhasználó gazdálkodó tevékenység a környezetre, az ökoszférára. Nemcsak elszánt környezetvédők hangos, de kis létszámú csoportjai, hanem a termelés eredményeit az anyagi gazdagság más-más szintjén élvező átlagpolgárok tömegei is növekvő aggodalommal figyelik a természeti környezet romlásának mind nyilvánvalóbb jeleit a világ valamennyi országában. Széles körben tudatosult már, hogy a környezet tartós károsodása globális jelenség, amely országokon és tudományterületeken átívelő, nagyon bonyolult kérdések tanulmányozását igényli, s a felmerült problémák orvoslása elképzelhetetlen a legkülönbözőbb tudományterületek, nemzeti és nemzetek feletti intézmények és szervezetek együttműködése nélkül.

A környezetromlásért a gazdasági tevékenység rohamos növekedése, kiterjedése felelős, ez nyilvánvaló. Az *Ökológiai közgazdaságtan szövegyűjtemény* alcímű vaskos tanulmánykötet fő mondandója azonban nem egyszerűen a fennálló és a korábbi történelmi korokhoz képest is különlegesen növekedésre orientált gazdasági-társadalmi rendszerek – mindennek előtt persze a kapitalista piacgazdaság – éles kritikája. A fogyasztáshajhászó, csak a mának élő, a jövőért, az élő környezet pusztulásáért felelősséget nem érző társadalom is megkapja a magáét, ám a fővádlott az uralkodó közgazdaságtani felfogás, a neoklasszikus közgazdaságtani paradigma.

A kötet bevezetője szerint az ökológiai közgazdaságtan a tudományági intézményesülés útjára alig tizenöt éve lépett gazdaságtudományi ág, amelyet a neoklasszikus gazdaságelmélettel szemben mélyen elégedetlen gondolkodók alkottak meg. Szerintük ugyanis az uralkodó elmélet nem foglalkozik (eleget) a környezet pusztulásából fakadó veszélyekkel, s ha mégis, akkor életidegen feltevései, szűkre szabott eszközei és főleg szemléletmódja miatt teljesen alkalmatlan akár a problémák leírására is. Sőt a helyzet

még ennél is rosszabb: az uralkodó elméleti rendszer nemcsak hogy képtelen a helyes út feltárására, valójában – mint még látni fogjuk – ő maga alkotja a probléma gyökerét. Új, alternatív ökonómia van szükség (meg persze az új szemlélet alapján új gazdasági-társadalmi rendre is, de a fő cél itt nem a lét, hanem a tan kritikája), amely megfelelő gondolati keretet nyújt a környezeti problémák elemzéséhez és a megoldási javaslatok megfogalmazásához. Az új tudományág ma már nemzetközi társasággal, kiadványok és konferenciakötetek egész sorával, valamint saját folyóirattal is rendelkezik. A szövegyűjtemény szándéka szerint olyan válogatással örvendezteti meg a tárgykörben vélhetően tájékozatlan hazai olvasókat, amely egyaránt reprezentálja az ökológiai közgazdaságtan kritikai érveit a hagyományos elmélettel szemben és az általa javasolt konstruktív alternatívákat.

A kötetbe gyűjtött 22 írás meglehetősen sokféle. A számos nemzetet és szakmát (biológustól antropológuson és ökológuson át a közgazdászig) képviselő, a gyakori csoportmunka miatt a tanulmányok számát messze meghaladóan népes szerzőgárda is a megközelítés sokszínűségét, a merev szakmai korlátok átlépésének igényét hangsúlyozza. A névsorban az alternatív diszciplína megalapítóin (Georgescu-Roegen, Daly) és aktív művelőin túl a rendszerszemléleti gondolkodás kifejlesztésében és elterjesztésében a hetvenes években játszott szerepéért méltán tisztelt Bouldingot és a neoklasszikus közgazdaságtan fejlesztésében elért eredményeiért Nobel-díjjal kitüntetett közgazdászt, Arrow-t is fellelhetjük.¹

Ám túl azon, hogy a környezet állapota feletti aggodalom minden írást áthat, a dolgozatoknak helyenként nemcsak a megközelítésmódja heterogén – amit a szerkesztők kifejezetten fontosnak is tartanak –, hanem a tárgyak is olyannyira, hogy az olvasó itt-ott elbizonytalanodik, miért is kerültek együvé ebben a kö-

1 ■ A neoklasszikus közgazdasági elmélet egyik legnagyobb élő alakja, Kenneth Arrow egy olyan nyúlfarknyi előadás tíz szerzőjének egyikeként kerül a képbe, amelyet a növekedés és környezet kapcsolatáról éppen a különböző tudományágak közti párbeszéd elősegítésének céljával megrendezett konferencián tartottak. Az írás a növekedés környezetkárosító hatásának ellessúlyozására – meglehetősen általános formában – a jól megtervezett környezetpolitikák és -szabályozások fontosságát hangsúlyozza. A szerkesztői bevezetőben megelőlegezett „...lám még az általunk bírált tanok legjobbjai is elismerik, hogy...” szerepre teljesen alkalmatlan, illetően szerepeltetése több mint csúsztatás.

2 ■ A szerkesztők nevén és a kötet címén, alcímén kívül ez a sokat sejtető sorozatcím is szerepel a könyv fedő- és hátlapján.

tetben. Többségük a deklarált szerkesztői célnak megfelelően a neoklasszikus elmélet és a piacgazdasági gyakorlat kritizálásával, illetve alternatív megközelítésekkel foglalkozik. Ebbe a keretbe csak mérsékelten illeszkedik az az írás (Ray Hilborn, Carl Walters, Donald Ludwig: *A megújuló erőforrások fenntartható hasznosítása*), amely a tengeri halászat szabályozási problémájához a halbiológiai sajátosságok figyelembevételét szorgalmazza vagy a már működő, bevett technológiai rendszereknek az új termelési technológiák piaci elterjedését gátló vonásait ismertető elemzés (René Kemp, Johan Scot, Remco Hoogama: *Technológiai rezsimváltások a fenntarthatóság irányába niche-képződések folyamatán keresztül – A stratégiai niche-menedzsment megközelítése*). De említhetjük azt az amúgy nagyon érdekes antropológiai tárgyú értekezést is arról, hogy a csendes-óceániai szigetvilág lakóinak több ezer éven át működő, a természeti erőforrásokat kímélő, a környezettel fenntartható viszonyt kiépítő élet- és gazdálkodási formáját hogyan tette tönkre a nyugati civilizációval, a kereskedő és ipari társadalmakkal való találkozás (R. E. Johannes: *Hagyományos tengeri természetvédelmi módszerek és hanyatlásuk Óceániában*). A modern kapitalizmus hagyományos gazdálkodási formákat és kultúrákat maga alá gyűró természetéről persze nagyon sok példa hozható, ám ezeknek a kötet maga elé tűzött célja szempontjából csak akkor van relevanciájuk, ha a primitív társadalmak rendszerint erkölcsileg is magasabb rendűnek, demokratikusabbnak és a mainál boldogabb életet biztosítónak leírt szabályrendszere (legalább részben) releváns mintákat hordoz a mai modern társadalmak problémáinak megoldásához. A nosztalgikus ismertetés, a „bezzeg régen másképp volt” felhangú társadalom- és eszmekritika – például Sabine U. O’Hara: *A társadalmi sokféleség tisztelete* című tanulmányában – önmagában komolytalan.

Hasonló bizonytalanságaink támadhatnak az alkalmazott szerkesztési elvekkel, az azonos részbe sorolt dolgozatok együvé tartozásával kapcsolatban is. E téren még a szerkesztőknek is gondjaik adódhattak, hiszen a kötet által taglalt témák bevezetőbeli összefoglalójában maguk sem igazodnak ahhoz a felosztáshoz, amellyel végül a könyv írásait öt nagyobb egységbe rendezték (I. *Mi az ökológiai közgazdaságtan?*, II. *A természeti erőforrások és a gazdálkodó ember*, III. *A természet értéke*, IV. *Gazdaságtalan növekedés*, V. *Gazdasági globalizáció – a bioszféra és az igazságosság globális válsága*). Szándékaik szerint az egyes részek tárgya sorrendben az ökológiai közgazdaságtan paradigmája és alapvető ismertetése, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás szemlélete és tapasztalatai, az élő természettel kapcsolatos értékelési problémák, a gazdasági növekedés és mérésének ma szokásos módszerei. A legutolsó témakör a ma uralkodó nemzetközi kereskedelmi rendszereknek és szabályoknak az országokon belüli és a globális jövedelemelosztásra gyakorolt hatásairól mond ítéletet, illetve deklarálja igazságtalanságát. Deklarálja, mondom, mert az

erősen ideologikus kapitalizmuskritikák jó szokása szerint sem tényadatok, sem elemzésük nem található ezekben az írásokban. Szerzőik számára a napnál is világosabb, hogy a kapitalizmus szabad kereskedelmi elvei a szegényt még szegényebbé, a gazdagot pedig még gazdagabbá teszik – legyen az egyén vagy ország –, s ez már ezért nem is dokumentálandó vagy elemzendő (esetleg bizonyítandó) jelenség, pusztán elítélendő és elutasítandó negatívum. Az egyetlen igazán új dolog, amiről ezen utolsó részben értesülünk, az, hogy annak, aki a természetet szereti, és aggodódik a környezet állapota miatt, igazságérzete is jóval fejlettebb másokénál.

A kötetet közel harmincoldalas, a szakkifejezések és fogalmakat lexikonszócikk-szerűen magyarázó glosszárium zárja, amelyet igen nagy műgonddal és az avatatlan olvasót ténylegesen segítő, eligazító módon állítottak össze. Csak jókat mondhatunk a fordítás minőségéről, ami a BKÁE Társadalomelméleti Kollégiuma diákjainak szakszerű, lelkes és áldozatos (értsd: díjazatlan) együttműködésének köszönhető. A kötet külalakját, kivitelét is dicséret illeti.

A tartalommal, az ökológiai közgazdaságtannal magával már lényegesen több bajunk lesz. Nem azért, mintha nem osztoznánk a környezet állapota miatti aggodalomban. A globalizmus ellen tüntető, egyre globálisabban szervezett aktivisták híradóbeli látványa vagy a zöldmozgalmak agresszívabb csoportjainak akciózása sem azért riasztja a gondolkodó értelmiségit, mintha ő a jövedelemegyenlőtlenségek fokozásának a híve volna, netán konokul ragaszkodnék ahhoz, hogy a még megmaradt fákat is kivágják. Azért sem nehezíthetünk „Az ökológiai gondolat”² híveire, ha keveslik azt a figyelmet, amelyet a neoklasszikus gazdasági elmélet az ökológiai kérdések vizsgálatára fordít, mint ahogy az sem meglepő, ha a fennálló kapitalista piacgazdasági fejlődést éppen ökológiai következményei miatt elutasító gondolkodó a kritikus fellépéssel igyekszik meghatározni önmagát a mainstream gazdaságelméleti szemlélettel szemben. A probléma nem a kritika ténye vagy tárgya, hanem a *minősége*. A polemikus hangvétel mögül kiérződő ellenséges érzületekkel sem volna baj, ez mindenkinek szíve joga. Az uralkodó elmélettel szembeni bírálat hevesége és mélysége persze eltérő: a kötet egyes írásaiban csak korholó megjegyzéseket találunk a „közgazdászok” szokásosan káros felfogásáról, másoknak viszont ez a kizárólagos tárgya. Főleg az utóbbi csoportba sorolható – ám a kötet gerincét alkotó – tanulmányok megdöbbenő sajátossága, hogy a közgazdaság-tudomány szemléletét, eszközeit és módszertanát úgy utasítják el, hogy *bírálatuk tárgyáról elemi ismeretekkel is csak igen hézagosan rendelkeznek*, ám a megismerésnek vagy megértésnek még a szándéka sem merül fel bennük. Ha ellenséggé kell a világot a jók és rosszak gigantikus küzdelmeként megélt mozgalmár számára, annak valóban alkalmas a megbírált világgé, s ilyenkor persze az sem zavaró, ha a pellenégre állított tanokat valójában senki sem vallja, az el-

méleti közgazdaságtan művelője legalábbis biztosan nem. Ha viszont tudományos igénnyel lépünk fel, akkor ez így nem megy.

A továbbiakban a fenti sommás állításokat néhány konkrét téma kapcsán részletesebben is illusztrálom. Illó az olvasót tájékoztatnom, hogy az elmúlt évtizedeket a neoklasszikus közgazdaságtan tanulmányozásával és oktatásával töltöttem, s ezért akár az a vád is érhet, hogy „érintettségem” elfogulttá tesz a polémiaiban. Az unalmasságig bőséges citátumokkal éppen ezért azt igyekszem alátámasztani, hogy – szemben a kötet szerzőivel – én nem adok a szájukba olyat, amit nem állítanak. Mondanivalómat két fő gondolatkör köré csoportosítom. Egyfelől azt demonstrálom, hogy az a világnézet és felfogás a valóságos társadalmi-gazdasági rendszer működéséről, amelyet éppen a számukra elfogadhatatlan tan bírálatán keresztül fejtenek ki, oly elképesztően naiv, hogy nemcsak a közgazdász, de bármely társadalomtudomány művelője ijesztőnek tartaná. A kétségtelesen jól szándékú és az önnön morális felsőbbrendűségünkbe vetett hit nem pótolhatja a rigorózus tudományos eszköztár, a bizonyítási és ellenőrzési kritériumok alkalmazását. Másfelől az a kérdés, vajon tényleg olyan-e a neoklasszikus közgazdaságtan szemlélete és eszköztára, amilyenek az ökológiai közgazdaságtan hívei láttatják és amiért bírálják. Nem a bírálat egyszerű visszautasítása a célom, ez a kritika színvonala miatt önmagában nem érne meg a fáradságot, és főleg nem tarthatna számot az olvasó érdeklődésére. Ám a szöveggyűjteményben található vélekedésekkel nagyon jól illusztrálható, mely elemek teszik az elméleti közgazdaságtan szemléletét nehezen érthetővé, néhol morális alapon megkérdőjelezendővé az e tudományágban járhatlanok számára. Az axiomatikus építkezésre és deduktív okoskodásra való törekvést sokan tekintik praktikusan haszontalannak, a közgazdászok által kedvelt preferenciafogalmat pedig erkölcsstelennek. Annak felismerése, hogy mi a többiek baja velünk, minket, közgazdászokat is segíthet abban, hogy gondolatainkat és érveinket a laikusok számára befogadhatóbbá tegyük.

I. AMIKOR A TUDOMÁNY TERMELŐERŐVÉ VÁLIK – A ROSSZ TUDOMÁNY PERSZE ROSSZ TERMELŐERŐVÉ

A neoklasszikus közgazdaságtan szemlélete (preanalitikus víziója, hogy a szerkesztőket idézzük) az ökológiai gondolat hívei számára azért elfogadhatatlan, mert mindent az erőforrások optimális felhasználásaként értelmezett gazdasági céloknak rendel alá. A makroökonómia jellegzetes alapmodellje – a körforgásdiagram – az összes létrehozott értéket az emberi tevékenység eredményének tünteti fel, ezáltal teljesen ignorálja a természeti környezet hozzájárulását az emberi jóléthez. (Lásd különösen: Nicholas Georgescu-Roegen: *Az entrópia törvénye és a gazdasági probléma*, 41. old.; Herman E. Daly: *A gazdaságtalan növe-*

kedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval, 392. old.). Még súlyosabb hiányossága, hogy ezért azt a veszélyt sem érzékeli, amely a tágabb környezet pusztulásából a társadalmi-gazdasági rendszer fenntarthatóságára leselkedik. A mikroökonómianak van ugyan egy ága, a környezet- és erőforrás-gazdaságtan, amelyet kifejezetten a természeti környezettel kapcsolatos kérdések elemzésére fejlesztettek ki, ám a paradigmán belül gondolkodva a környezetre ez is kizárólag úgy tekint, mint a további fogyasztásnövekedési célt közvetlenül vagy az általa biztosított speciális erőforrásokkal szolgáló eszközre, illetve mint a termelés hulladékainak elhelyezését szolgáló közegre. Ezzel szemben az ökológiai közgazdaságtan a gazdálkodási tevékenységnek a természetbe és a tágabb társadalmi közegbe ágyazottságát, ezekkel való bonyolult kölcsönhatását hangsúlyozza. Ezáltal rámutat a gazdaság további kiterjedésének véges lehetőségeire és az okozott károokra.

A közgazdaságtan feltevésrendszeréről és annak szerepéről (mi dönti el, hogy mikor mit, illetve mit nem veszünk figyelembe egy deduktív logikai modellben) a második pontban hosszabban értekezünk majd, ezért azt most ne vitassuk, hogy a mainstream ökonómia világnépe igazán megfelel-e a fent leírtaknak. Most arra koncentrálnunk, hogy a jó ökológusok a fenti kiindulópontból és a létező környezetpusztító gazdasági rendszerek észleléséből egy merész ugrással arra következtetnek, hogy a tényleges társadalmi-gazdasági rendszer (leginkább a piaci kapitalizmus) azért olyan, amilyen, mert az uralkodó neo-klasszikus paradigma előfeltevéseinek akar megfelelni, azt akarja megvalósítani! Bizony nem kevés ez egy olyan matematikai módszerekre támaszkodó tudománytól, amelyet a legtöbben éppen azért szoktak kárhóztatni, mert annyira belterjesen elvont és formalizált lett, hogy maréknyi művelőjén kívül szinte senki sem érti. De még ha a bevezető szintű egyetemi tankönyvek (hányan is tanulnak belőlük a világ sok milliárd lakója közül?) szintjén maradunk is, az agg Samuelson térde bízást megremegne, ha arról értesülne, hogy az ipari forradalom óta bekövetkezett gazdasági növekedés mindenekelőtt azzal hozható összefüggésbe, hogy az ő népszerű tankönyvében haszonmaximalizáló fogyasztókról és profitmaximalizáló termelőről olvashatnak a nebulók.

Túloznék? No lássuk: „A modern piacgazdaságokban a kereskedelem gazdasági igazolása azon szerepére koncentrálnak, hogy racionalizálja a termelést és elősegíti a gazdasági növekedést. A neoklasszikus gazdasági elmélet fő funkciója, hogy ideológiai szempontból igazolja a piacok kizárólagos fenntarthatóságát a termelési és elosztási döntésekben. A csere lehetőségeinek bővülése a kereskedelmen keresztül a piaci magatartás elemzésének természetes kiterjesztése.” (John Gowdy: *Kereskedelem, méltányosság és a regionális ökológiai fenntarthatóság*, 443. old.)

Az idősebb olvasó biztosan emlékszik azokra a marxizmus-stúdiumokra, amelyeken a társadalomtu-

dományokat ideológiáknak, a polgáriakat apologetikának, a marxistákat pedig a forradalmi jövő megvalósítandó terveinek kellett tekinteni. A ma nálunk is művelt társadalomtudományok ennél azért jóval árnyaltabban látják az eszmék, a világmagyarázatok és a gazdasági-társadalmi valóság viszonyát. De nézzük tovább: „A növekedés eléréséhez [...] a hagyományos társadalmi rendszer gyakran elemeire bontották, és a tankönyvek makroökonómiai modelljeinek megfelelően rakták össze újra.” (Wolfgang Sachs: *A globális ökológia és a „fejlődés” árnyéka*, 511. old.)

Az országok, kormányok azért hajhásszák az eszterlen növekedést, mert a közgazdaságtan ezt javasolja nekik. (Lásd például a kötet *Bevezetés* és Daly idézett írását.) A globalizációs folyamatok értékelésekor gyakran felvetett homogenizálódás, a gazdasági és kulturális sokszínűség és sokféleség eltűnése is szinte megtervezett folyamat végrehajtása, a háttérben (ki más?) ismét a neoklasszikus közgazdaságtannal: „...épp a főáramú közgazdaságtani elmélet alapjául szolgáló előfeltevések és értékelési fogalmak vezetnek a gazdasági rendszerek sokféleségének fokozatos eltűnéséhez, illetve e rendszerek átalakulásához.” (O’Hara, 76. old.)

Az intézményi közgazdaságtan művelői is csak csettinthetnek gyönyörűségükben, ha megtudják, hogy valójában a neoklasszikus közgazdaságtan hatására jöttek létre még olyan alapvető társadalmi-gazdasági intézmények is, mint a tulajdonosi jogok. „Úgy tűnik azonban, hogy eddig még senki sem fejtette ki részletesen, hogyan tehetné lehetővé a Nyugat tulajdonjogi intézményeinek kialakulását magának a természetnek az A-M [atomisztikus-mechanikus, a szerző ezzel a jelzővel azonosítja a neoklasszikus közgazdaságtan szemléletét – P. P.] szemlélete. [...] Az egyének és a társadalom, valamint a természeti rendszerek Locke-i [sic!] fölfogásán keresztül az A-M világnézet támogatja a tulajdonjogok Nyugaton honos intézményeit.” (Richard B. Norgaard: *A környezetgazdaságtan evolúciós kritikája és a pluralizmus védelme*, 59. old.)

„Jelenlegi intézményeinket úgy tervezték, hogy az A-M világnézet szellemében megalkotott állománykiaknázó technológiák használatát ösztönözzék...” (63. old.)

„Miként a társadalmi rendszerek, a környezeti rendszerek is az uralkodó világnézet feltételezéseit tükrözik. A környezeti rendszereket azért hanyagoltuk el, mert az A-M neoklasszikus világnézetben nem kaptak helyet.” (70. old.)

Ezek után már azon sem lepődünk meg, hogy a közgazdaságtan tanulmányozása morális elváltozásokat is okoz bennünk: „Köztudott, hogy nemcsak a gondolkodásmódunk alakítja az elméleteket, hanem az elméletek is alakítják a gondolkodásmódunkat. Az önérték-maximalizálástól eltérő viselkedés nemcsak hogy irracionálisnak tekintendő a főáramú közgazdaságtan elmélete szerint, hanem mint lehetőség is kezd eltűnni, ahogy a főáramú közgazdasági gondolkodás

egyre inkább teret hódít. Ahogyan egy új keletű tanulmány rámutatott: világosan bizonyítható, hogy a társadalmi dilemmák során a közgazdászok nagyobb valószínűséggel viselkednek opportunista módon, mint a nem közgazdászok. A közgazdászok továbbá sokkal nagyobb valószínűséggel várnak másoktól opportunistista és énközpontú viselkedést.” (O’Hara, 83. old.)

Múlhatatlanul szükséges hát a mai főáramú közgazdaságtan új alapokra helyezése vagy egyszerűen felváltása az ökológiai közgazdaságtannal. Am a létező társadalmi-gazdasági rend megjavításához ez önmagában nem lesz elegendő. Javaslatuk megtételekor az ökológiai gondolat hívei ugyanabba a problémába ütköznek, mint a legkülönbözőbb táptalajon tenyésző naiv kapitalizmuskritikák majd mindegyike. Szemben ugyanis a parancsuralmi diktatúrákkal, a mai fogyasztói társadalomnak otthont adó piaci kapitalizmus ténylegesen demokratikus elveket megvalósító intézményekkel működik, de legalábbis e téren legtöbbünk számára elfogadhatóbb, mint az ismert alternatívák bármelyike. Miközben alappal kritizálható a társadalmi rend számos igazságtalansága és visszassága, azt azért nehéz volna bárkivel is elhithetni, hogy az emberek tömegeit erőszakkal, akarataik ellenére kényszerítik arra, hogy egyre többet és többet fogyasztanak.

A dilemma feloldásához vélelmezhetjük például azt (ahogy a kötet számos írása megteszi), hogy a nép maga... hm... finoman fogalmazva nem ismeri fel a saját tényleges érdekeit, és az igazi értékek követése helyett álságos, felesleges, magára és a környezetre egyaránt káros tevékenységekkel (pl. fogyasztással) mulatja idejét. Az emberek félrevezetésében – más gonosz erők mellett – persze ismét a közgazdaságtan elmélete viszi a prímet. „...az anyagátalakító teljesítményt középpontba helyező közgazdaságtan egy sor teljesen új értékelési kritériumot feltételez. Értéket nem az anyagi fölhalmozásnak, hanem a szükségletek kielégítésének tulajdonítunk. Így nem önmagában a termelés szintje és a növekedés teremti meg a társadalom gazdagságát, hanem annak mértéke, hogy az adott társadalom mennyire képes kielégíteni tagjainak szükségleteit.” (90. old.)

Az idézett tanulmány itt egy Schumacher nevű szerző gondolatait hívja segítségül, aki szerint: „...a modern közgazdász [...] hozzá van szokva ahhoz, hogy az »életszínvonalat« az éves fogyasztás mennyisége alapján mérje, folyamatosan azt feltételezve, hogy aki többet fogyaszt, »gazdagabb« annál, mint aki kevesebbet fogyaszt. Egy buddhista közgazdász ezt a megközelítést túlságosan irracionálisnak tekintené, hiszen a fogyasztás csak egy eszköz az emberi jól-lét eléréséhez; a cél a maximális jól-lét minimális fogyasztás révén megvalósított elérése kellene, hogy legyen.” Majd visszatérve a főszoveghez, ismét leszögezzük, hogy a főáramú közgazdaságtan szerint: „A termelés célja nem az adott körülményeknek vagy a szükségleteknek, hanem az állandóan növekvő igényeknek való megfelelés.” (91. old.)

Nem tudhatjuk, hogy a havi jövedelmét gyakorta az unió átlagához mérő s ettől igencsak frusztrált magyar vagy kelet-európai polgárt mennyire nyugtatja meg, ha a buddhista közgazdaságtan vélhetőleg mértéktartást hirdető tanaival megismerkedik. Abban sem lehetünk biztosak, hogy képes lesz-e a finom háttérrel a meghúzására a kielégítendő „szükségletek” és a felesleges, bár egyre növekvő „igények” között, már csak azért sem, mert a szóhasználat nyilvánvaló értéktartalmán túl idézett szerzőnk sem ad e téren semmiféle útbaigazítást. A modern kor emberének korholása, a borongás azon, hogy az emberek szerte a világon az igazi értékek helyett hamis értékeket követnek, gyakori eleme társadalmi közbeszédünknek, s persze a felvilágosítás, a jó útra terelés nevelő feladatát is sokan vállalják állami, egyházi és civil szervezetek során át egészen a közszolgálati médiáig. Eszemben sincs kétségbe vonni e tevékenységek társadalmi szerepét és jelentőségét, pusztán a nevelő és a tudós megközelítésmódjának szükségszerű különbségére kívánom felhívni a figyelmet. A zöldek társadalmi mozgalmához hasonlóan az ökológiai közgazdászok e kötetben publikált képviselői is az értéknormatíva deklarálásából indulnak ki, s onnan visszafelé haladva mindent rossznak minősítenek, ami nem ezt szolgálja, vagy akár csak ignorálja. Ez pedig nem a tudós attitűdje, hanem a prófétáié, a vándorprédikátoré. Prófétaakra persze szükség van (igaz prófétaakra különösen), de a fenti közelítés jóvátehetetlenül összemossa elemzésnek és értékelésnek a tudományban szigorúan szétválasztandó műveletét.

Számos, néhol már-már mosolyt fakasztó példa hozható arra, hogy a kötetben feltárt „tények” mennyire az értéknormatíva, a végső cél fényében léteznek. A demokrácia óhajta és erre az emberek – fogyasztói magatartásukban is tükröződő – alkalmatlansága között érzékelt ellentmondást Inge Ropke *A fogyasztási hajlandóság mozgatórugói* című dolgozatában azzal a meglehetősen eredeti ötlettel próbálja feloldani, hogy az emberek nem egyszerűen korlátoltak, hanem skizofrének is. „Ezek a trendek a fogyasztás anyagigényességének növekedése irányába mutatnak, mivel egyéni fogyasztóként hajlamosak vagyunk más prioritásokkal rendelkezni, mint állampolgárként.” (335. old.) A megoldás kézenfekvő, s olvasható az írás végi javaslatok között: „a közösségi fogyasztás ösztönzése az egyéni fogyasztás rovására. A demokratikus döntéshozás további fejlődésének támogatása annak érdekében, hogy az emberek több döntést hozzanak állampolgároként, és kevesebbet fogyasztóként.” (354. old.)

Mennyire tekinthetünk tudományosnak egy olyan okfejtést, amelyben az emberek alapvető értékrendje aszerint változik, hogy éppen a városházán vagy a szomszéd közértben tartózkodnak-e? Ekkora bakugrást vállalunk csak azért, hogy semmiképp se kelljen az elméleti közgazdaságtan nagyon régóta használt – és épp az ilyen problémák elemzésében átütően termékeny – elméleti konstrukcióit használnunk?

Annak a jelenségnek ugyanis, hogy a közparkok elszemetesedése miatt őszintén aggódó emberek miért dobják el maguk is a parkban tizórais zsemlejük papírját, a racionális viselkedés paradigmáján belül ésszerű magyarázata van. Mi több, azt sem kell feltételezni hozzá, hogy az emberek közösségi lényként aggódnak, magánemberként viszont szemetelnek. Amikor arról döntünk, hogy a szeméttel megkeresük-e a szemetes kosarat vagy egyszerűen hagyjuk-e ott a pad mellett, akkor a keresés fáradságát azzal a hatással vetjük egybe, amellyel saját szemetelésünk hozzájárul a helyi állapotokhoz, vagyis amennyivel *megnöveljük* a szennyezést. Mások hasonló lépéséért nem érezzük felelősnek magunkat, ezért saját döntésünkhöz a többiekét adottságként kezeljük. Ha már amúgy is van némi szemét a parkban, a saját hozzájárulásunk akár igen jelentéktelennek is tűnhet ahhoz képest, hogy milyen messze van a szemetesládá. Ha viszont sokan gondolkodnak így, akkor a park nagyon szemetes lesz, mi több, ezen azok is mérgeledni fognak, akik maguk is hozzájárultak ehhez az eredményhez, saját részüket ugyanis elenyészőnek fogják gondolni az általános állapothoz képest. Hogy ez az okoskodás lényeges emberi viselkedést magyaráz, azt az is igazolja, hogy ott, ahol már van szemét, az emberek könnyebben hagyják ott a sajátjukat is.

A fenti példa a közgazdaságtan külső gazdasági hatása – vagy idegen szóval: *externalitás* – fogalmának egyik alkalmazása. Azokat a helyzeteket jelöli, amikor a döntések meghozói saját döntéseik másokra gyakorolt szándékoltan következményeit nem veszik figyelembe, egyszerű esetekben azért, mert a hatások elszennvedőit nem kell kompenzálniuk, illetve élvezőiktől nem kaphatnak ellenszolgáltatást. Jelen példánkban a park elszemetesedése az emberek együttes akcióinak eredménye; az egyéni akciók mérlegelésekor nem vesszük figyelembe, hogy ha a többiek is úgy gondolkodnak, ahogy mi, együtt nagy bajt csinálunk. Éppen azért, mert ilyen esetekben a decentralizált, piaci információkra támaszkodó döntéshozatal igencsak nem kívánt eredménnyel járhat, a piaci kudarcok egyik esetének számít a közgazdaságtanban. A példából is jól látható, hogy a környezetszennyezési problémák nem kis része ilyen helyzet eredménye, de az állam gazdasági szerepvállalásának más eseteire is alkalmazható, hiszen épp ezekben a helyzetekben a decentralizált önszabályozó automatizmus biztosan nem működik.

Externáliákról sokféle kontextusban esik szó a kötetben, a fogalmat ismerő olvasó számára igencsak

3 ■ A magyar „közgazdaságtan” név valójában sokkal tágabb gondolatköröket ölel fel, mint amit a világban *economics*-nak hívnak, és részben ez az oka annak a meglehetősen terméketlen vitának, amiről az alábbiakban szó lesz. Az *economics* nagyjában és egészében azzal a neoklasszikus főárammal azonos, amelynek bírálata az ökológiai közgazdászok kötetünkbe gyűjtött tanulmányainak tárgya.

4 ■ Jól követhető, rövid elméletörténeti áttekintés olvasható erről pl. Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdasági eszmetörténet*, Osiris, Bp., 2000. Előszó.

meglepő módon mindig kritikai élel a fogalom kímekálójával, a mainstream gazdaságelmélettel szemben. Azonosíthatjuk persze a neoklasszikus közgazdaságtant annak *egyik* alapmodelljével, hogy aztán ugyanennek a neoklasszikus elméletnek más, hasonlóan fontos modelljeire támaszkodva jól lerántuk a leplet az első modell korlátozott érvényességéről. Ezt teszi Gowdy a külkereskedelem elméletét kritizáló írásában. „A kereskedelem alapvető neoklasszikus modelljében a tökéletes verseny minden feltételezését segítségül hívják...”; „...a termelés és elosztás neoklasszikus alapmodellje közvetlenül vezet ahhoz az elképzeléshez, hogy a kereskedelem fokozása mindig kedvező hatásokkal bír.” (444–445. old.) Mindazokat a tényezőket – egyebek mellett magukat a külsőleges (pl. környezeti vagy a növekvő hozadék jelenlétével összefüggő) hatásokat, a kereskedelem jövedelemelosztási következményeit és visszahatásukat a termelési és cserefolyamatra vagy a termelési tényezők áramlásának következményeit –, amelyek ignorálása miatt a szerző a tökéletes verseny piac modelljét kárhóztatja, természetesen más neoklasszikus modellek bőségesen taglalják, mi több, a szerző maga is főleg ezekből szerezhetett róluk tudomást. Mindez nem gátolja meg abban, hogy a paradigmán belüli modellekre támaszkodva magáról a paradigmáról szedje le a keresztvizet.

Más tanulmányokban az externalitás fogalmának tökéletes félreértése vagy félremagyarázása olvasható, valami olyasmiként, mint ami a közgazdászok szerint állítólag „kívül esik” a gazdaságelmélet érdeklődési körén. „A standard közgazdaságtani elemzés során azonban a közösségi érdekek a gazdaság keretein kívül maradnak [szerző figyelmeztet a közösségi gazdaságtan – *Public Economics* – nevű aldiszciplína léte és könyvtárnyi irodalma alkalmasint teljes egészében elkerülte – P. P.], és csupán annak alapján kerülnek megítélésre, hogy milyen mértékben hagyják érintetlenül magát a gazdasági rendszert [...] Noha általánosan elfogadott nézet, hogy a fenntartó funkciók, illetve a közösséggel kapcsolatos megfontolások elhanyagolása társadalmi és ökológiai költségekkel jár, csupán úgy tekintik őket, mint »externáliákat« vagy »piaci kudarcokat«. Ebből következően pusztán a társadalmi-gazdasági teljesítmény adott mérőszámának »korrekcióját« igazolják.” (O’Hara, 80–81. old.)

A fentiek alapján némileg meglepő, hogy az ökológiai közgazdák annak sem örülnek, ha a „hagyományos” közgazdák foglalkoznak az externáliákkal, s ezen belül a természettel és a környezettel. Ilyenkor az a baj, hogy a kalkulatív logikára építő neoklasszikus paradigma mérni és értékelnit szeretné azt, ami szerintük mérhetetlen. Ez utóbbi megfontolás azonban egy általánosabb, alapvetőbb kérdéshez vezet el. Ahhoz, hogy a főáramú gazdaságelmélet bírálói szerint mivel és hogyan is kellene foglalkoznia a közgazdaságtan elméletének ahelyett, hogy azzal és úgy foglalkozna, amivel éppen, amit ők nem értenek vagy nem szeretnek. Ezt is egy kicsit messzebből kell kezdenünk.

II. A KÖZGAZDASÁGTAN TÁRGYA, MÓDSZERE ÉS AZ ERKÖLCSI NORMÁK

Gazdasági kérdésekkel foglalkozó tudomány ma már természetesen nagyon sok van, és nagyon különböznek egymástól. Az angolul *economics*ként azonosított, magyarul közgazdaságtannak nevezett³ elméleti rendszer a XIX. század utolsó harmadában, az úgynevezett marginalista forradalommal nyerte el máig is követett szemléletét. A marginalizmus az addig uralkodó – ma klasszikusnak nevezett, Smith, Malthus, Ricardo és mások nevével fémjelzett – politikai gazdaságtan eredményeire erősen támaszkodva, ám jelentős fordulattal tárgyat mint a rendelkezésre álló erőforrások korlátai között megvalósuló célirányos (racionális) emberi viselkedés feltételeinek és következményeinek vizsgálatát határozta meg. Azt az elméleti hasadást, amely a korabeli gazdaságtudományban a klasszikus angol polgári gazdaságtan válságával bekövetkezett, leginkább a német történelmi iskolát képviselő Gustav Schmoller és a marginalisták egyik vezéralakja, Carl Menger több mint száz évvel ezelőtt lefolytatott vitájával szokták jellemezni.⁴ Valóban itt vált először nyílttá az éles ellentét az emberi gazdasági tevékenységnek mindenekelőtt a történelemtudomány leíró eszközeit használó feltérképezését szorgalmazók és a központba a hatékony erőforrás-allokáció kérdéseit állítók között. Nem meglepő módon a két irányzat egymástól teljesen eltérő módszertant dolgozott ki, amely az egyes paradigmákon belül önállóul újabb és újabb tudományágakban is mindvégig fennmaradt. Az egyik a történelmi folyamatok, a konkrétumok részletes leírásából kiindulva az indukció útján halad valamely általánosabb kép felé, a másik viszont, a matematikához vagy a geometriához hasonlóan, néhány axiómára támaszkodva, a logikai koherenciát hangsúlyozó absztrakt modellek segítségével a dedukció útján jut olyan következtetésekig, amelyeknek empirikus relevanciáját teszteli.

Miután ma már nagyon sok gazdaságtudományi ág van, meglehetősen értelmetlen kérdés, hogy melyik az igazi, és annak hogyan és mivel kellene foglalkoznia. Részben presztízs kérdés is, hogy ez a vita még most is folyik, de részben annak is betudható, hogy miután a gazdaság- és társadalomtudományok közül egyedül az *economics* fejlesztett ki logikailag koherens absztrakt elemzési keretet, néha más ágak képviselői is ezt kéri kölcsön. Másfelől, tekintettel arra, hogy az élet bármely konkrét területén nyilvánuljon is meg az emberi viselkedés, mindig tekinthető célirányosnak, és mindig vannak korlátok, amelyek behatárolják, így a közgazdaságtan is hajlamos a saját eszközeivel és módszertanával átruccanni a hagyományosan értelmezett gazdasági élettől távoli területekre. Emiatt más társadalomtudományi ágak képviselői néha fenyegetve érzik magukat, és a közgazdaságtant imperialista tudománynak minősítik. Magyarországon az absztrakt logikai modelleket nem kedvelők számára leginkább az amúgy inkább szociológus Polányi

Károly a „ceterum censeo”, ő volt ugyanis az, aki a deduktív logikájú közelítést „formálisnak”, a másikat meg „szubsztantívknak” minősítette, és hát ugye a lényeg mégiscsak a lényeg, a forma meg csak játék.⁵

A „más az elmélet és más a valóság”, illetve „az elmélet hamis, mert restriktív és életidegen feltevései miatt képtelen rámutatni a valóság sokszínűségére” típusú, gyakran hallható közhelyek ékesen bizonyítják, hogy sokak számára nehezen érthető, mi haszna lehet egyáltalán egy axiomatikusan építkező, deduktív következtetéseket használó logikai struktúrájának. És ebben az értetlenségben az ökológiai közgazdaságtan kötetünkben olvasható prominensei osztoznak az absztrakt logikai struktúrákkal nehezen megbirkózó többi laikkal. Az alábbiakhoz hasonló „bírálatok” úgy öt-hat oldalanként ismétlődnek a fél ezer oldalas olvasókönyvben:

„A hatékony allokációra összpontosító neoklasszikus közgazdaságtan ugyanakkor gyakorlatilag teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a méret kérdését. A gazdasági növekedés korlátait rendszerint negligálja, mi több, a folyamatos növekedést a legfőbb társadalmi célok közé emeli.” (11. old.)

„Azt a nyilvánvaló tény, hogy a gazdasági folyamat és az anyagi környezet között folyamatos kölcsönhatás létezik, ami történelemformáló, egyáltalán nem veszik figyelembe a standard közgazdaságtanban.” (41. old.)

„A környezetgazdaságtan különösen kényelmetlen helyzetben van. A neoklasszikus modell alapvető feltételezései ugyanis nem alkalmazhatók a természet világára. A modell azt feltételezi, hogy az erőforrások végtelenül oszthatók és birtokbavételre alkalmasak.” (56. old.)

„A neoklasszikus modell, amely a munka, a tőke és az állam szerepe körül alakult ki, teljesen elvonatkoztat a környezeti rendszerektől. A modell atomisztikus feltevése szerint a természeti erőforrásokat szét lehet választani különálló tényezőkre anélkül, hogy figyelembe vennék a köztük lévő ökológiai kapcsolatokat.” (69. old.)

„A neoklasszikus közgazdaságtan szerint a környezeti (és társadalmi) hatások pontosan kifejezhetők egy olyan gazdasági értékelési keretben, ahol externáliaként definiálódnak” (77. old.)

„A standard közgazdaságtan értékelési keretébe tartozó folyamatokban nincs változás, nincs evolúció és nincs visszacsatolás. Ehelyett egy változatlan rendszer értelmeződik át a rendelkezésre álló erőforrások, a technológia és a fogyasztói preferenciák meghatározott keretében.” (93. old.)

„Annak érdekében, hogy figyelmüket az időszakok közötti erőforrás-allokációra és a jólét (nemzedékek közötti) elosztására összpontosíthassák, a közgazdászok általában feltételezik, hogy a fogyasztás egyenlően oszlik meg minden egyes nemzedéken belül, azok tagjai között.” (254. old.)

„A neoklasszikus szemléletmód értelmében a cse-
rének nincs természeti vagy társadalmi környezete,

csak rosszul meghatározott emberi preferenciák vannak [...] a bioszféra védelme csupán egyike az emberi preferenciáknak, amelynek a valóságban nincs objektív megalapozottsága...” (445. old.)

Igazából az a kisebb probléma, hogy ezek az állítások vagy igazak, vagy nem. S amikor igazak, akkor általában egy olyan „neoklasszikus modellképet” kifogásolnak, amilyen a bevezető, elemi egyetemi tankönyvekben szerepel – becsületükre legyen mondva, irodalmi hivatkozásként is ilyeneket adnak meg –, vagyis nagyjából úgy járnak el, mintha valaki beülne egy második elemista számtanórára, aztán jól lerántaná a leplet a matematikáról úgy általában, mondván, hogy az csak az egész számokkal foglalkozik. Ha már ilyen hevesen bírálunk, nem kéne egy kicsit a bírált tannal is megismerkedni? S akkor talán az is világosabb válna a bíráló számára, milyen az a szemlélet, melyek azok a szabályok, amelyekkel egy, a logikai elentmondás-mentességét féltőn ápoló gondolkörben feltevéseket és egyszerűsítéseket vezetünk be.

A közgazdaságtan modelljei *nem akarják a valóságot tükrözni úgy általában*. Az absztrakcióra támaszkodó logikai modellnek épp az az értelme, hogy a valóság a maga konkrétságában áttekinthetetlen és befogadhatatlanul bonyolult, de nem is tart számot érdeklődésünkre, mert a konkrét rendszerint egyszeri és megismételhetetlen, az elméleti modell pedig az általános megragadására törekszik. A szükségszerű egyszerűsítés útját-módját viszont mindig a konkrét vizsgálati cél dönti el, hiszen mindig attól igyekszünk elvonatkoztatni, ami a vizsgált kérdés szempontjából érdektelen, és a feltevésekkel azt kiemelni, ami fontos. Önmagában a feltevések realizitikus vagy kevésbé realizitikus volta nem minősít egy elméleti struktúrát, ezért azt ráolvasni, hogy haszontalan, mert életidegenek a feltevései, éppen a dolog lényegének meg nem értését tükrözi.

Nem a feltevéseket vetjük egybe a valósággal, hanem a konklúziókat. Ha a modell konklúziói, predikciói egybeesnek a valósággal, akkor az egyszerűsítő feltevések a vizsgált kérdés szempontjából nem voltak lényegesek, okkal tekintettünk el attól, amitől eltekinttünk. Igen, a kötet egyik-másik tanulmányának teljesen igaz van például abban, hogy a makroökono-

5 ■ Nem véletlen, hogy Polányi e tárgyban kötetünk bevezető tanulmányában is megfellebbezhetetlen tekintély. Az viszont már inkább a lélektan területére tartozik, hogy a bevezető tanulmány magyar szerzői hazai tudományos életünkben is a formalista, neoklasszikus közgazdaságtan nyomasztó túlsúlyát érzik jellemzőnek, amellyel szemben ők mintegy erős ellenszélben képviselnék a progressziót. Ennek épp a fordítottja igaz. A hazai közgazdaságtani oktatásban a neoklasszikus közgazdaságtan meglehetősen gyatra színvonalú bírálata dominál, s az átlagos hallgató sokkal többet találkozik vele, mint a gazdaságtanmódot magával. Ennek részben a szocializmusba visszanyúló okai vannak. Lásd erről pl. Csontos László: *Túl jön és rosszon: a racionális döntések elméletének recepciója Magyarországon. Közgazdasági Szemle*, 1996. 4. szám.

6 ■ K. William Kapp: *Social Costs, Economic Development and Environmental Disruption*. University Press of America, London, 1970. Idézi Joan Martinez-Alier *Az elosztás kérdése az ökológiai közgazdaságtanban* c. tanulmányában (506. old.).

mia körforgásmodellje eltekint a természet hozzájárulásától az érték létrehozásában. És ezt azért teszi, mert a modellnek nem célja a természet hozzájárulásának vizsgálata. Azoknak a kérdéseknek az árnyalt vizsgálatához viszont, amire a modellt használni akarjuk, nemcsak hogy szükségtelen a természet jelentőségének laudálása, de csak feleslegesen bonyolítaná és megnehezítené, hogy arra koncentrálhassunk, ami az adott konkrét kérdésben a vizsgálat célja. Ha a hosszú távú növekedés korlátait, végességét akarjuk bemutatni, akkor a természeti környezet szerepe nyilván fontos. Ha viszont például azt, hogy a gazdaságban forgó pénz mennyiségének növekedése növeli-e az árak színvonalát vagy sem, ennek a kérdésnek a vizsgálata szempontjából a természet akkor sem érdekes, ha amúgy mindnyájan tudjuk, hogy nélküle nincs élet a Földön.

A szabad cserén alapuló piaccgazdaságot s a leginkább kétségkívül az ilyen világ modellezésével foglalkozó gazdaságelméletet sokan morális alapról utasítják el. E téren is nagyon sok a félreértés, ami ismét csak az elmélet túlzott és gyakran célzatos leegyszerűsítéséből, a lebutított modellek üzenetének félreértelmezéséből fakad. Az, hogy a tan az egyéni önérdékkövetést, önzést dicsőítené, egyszerűen nem igaz. A racionalitás mindössze annyit jelent, hogy az egyének célkövetők, úgy választanak a rendelkezésükre álló eszközök (döntési változók) között, hogy saját értékelésük szerint a lehető legjobb legyen nekik (célfüggvényüket optimalizálják). Az értékválasztást a célfüggvény jeleníti meg, amiről általában semmiféle elvi szűkítést nem kötünk ki. A döntéshozó éppúgy lehet opportunistá Ügynök, mint gyermekei sorsáért aggódó altruista Örökhagyó, a vizsgálat tárgya nem a cél, hanem a hozzá vezető út feltárása.

A közgazdaságtanban jellegzetesen alkalmazott formális-kalkulatív racionalitás és az értékracionalitás szembeállíthatósága nem a követni választott értékek természetében rejlik, hanem az értékelés rendszerében. A közgazdasági modellek tipikusan feltételezik, hogy az egyének értékelési rendszere (preferenciarendezése) olyan, hogy hajlandók az értékelt dolgok egymással való (ráadásul folytonos) helyettesítésére. Valami lehet nekem darabonként nagyon-nagyon fontos, valami más meg nem annyira, de a kevésbé fontosnak mindig van olyan (feltehetően persze nagyon nagy) mennyisége, amely a cél elérése szempontjából az elsővel egyenértékű, a célfüggvény romlása nélkül akár el is cserélhetném az előbbire. Ez implicite azt jelenti, hogy a döntéshozó számára minden dolog értéke kifejezhető valami más dolog adott mennyiségében. Miután a vizsgált kérdés tipikus esetben éppen az, hogyan kell választani együttesen elérhetetlen kimenetek között (az erőforrások korlátozottak, ha valamire felhasználjuk őket, akkor már másra nem használhatjuk), az értékelésre vonatkozó feltevés ehhez nyújt iránymutatást.

Szó sincs arról, hogy életünket és döntéseinket kizárólag ilyen preferenciarendezések jellemeznék. Sőt

az erkölcsi normák például tipikusan nem ilyenek. A Tízparancsolat kategorikus tiltásokat és magatartási utasításokat ad, és nem kínál fel mérlegelést. Azt mondja: „Ne ölj!”, nem pedig azt: „Csak akkor ölj, ha nagyon jól megfizetnek!”, de még azt sem, hogy „Csak akkor ölj, ha ezzel valaki másnak nagyon jót teszel”. Az értéknormák általában a „jó” és a „rossz” közötti választáshoz adnak eligazítást. A közgazdaságtan érvényességi köre ennél sokkal szűkebb. Olyan kérdéseket taglal, hogy a sok jó közül minek alapján válasszuk ki azt a keveset, amit választunk akkor, ha objektív korlátok miatt az összeset egyszerre nem választhatjuk.

Az ökológiai közgazdaságtan híveinek viszolygása attól, hogy a természettel, az étellel kapcsolatos dolgokat valaki számszerűen mérni akarja, illetve a kalkulatív döntési logika érvényességi körébe vonja, jól érzékelhetően abból az aggodalomból fakad, hogy a latolgató-mérlegelő okoskodás eredményeképpen elvesznek az abszolútnak tekintett erkölcsi parancsok. Emberi gyarlóságunkat ismerve ez az aggodalom nem is teljesen alaptalan. Az már sokkal kevésbé kézenfekvő, hogy az örök emberi értékeket épp a közgazdaságtudomány felől fenyegetné a legnagyobb veszély, ahogy ezt a kötet egyes tanulmányai implikálják.

„A környezeti javakhoz és szolgáltatásokhoz pénzbeli értékeket rendelő eljárás során szükségszerűen »kifordul« a természet egyéni és közösségi jelentőségéről alkotott kép. Az ún. »hipotetikus piacokon alapuló értékelés« ezáltal – paradox módon – pusztán minimális mértékben járulhat hozzá az értékek nyilvánításához, ha egyáltalán hozzájárulhat. Mindezt tekintetbe véve arra az elkerülhetetlen következtetésre jutottunk, hogy a környezeti javak és szolgáltatások értékelése (vagy árazása) sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele annak, hogy a *környezettel kapcsolatban koherens és következetes választásokat* lehessen hozni.” (191–192. old.)

„Noha pontos pénzügyi számításokhoz juthatunk, amennyiben jövőbeli hasznosságokhoz, illetve negatív hasznosságokhoz tőkésített jelenértékük kifejezése végett monetáris értéket és diszkontrátát rendelünk, mindez nem vezet ki minket a választás dilemmájából, és nem változtatja meg azt a tényt, hogy az emberek egészségét és életben maradását tesszük kockára. Ezen oknál fogva azt a próbálkozást, amely a társadalmi költségeket és előnyöket pusztán monetáris vagy piaci értékkel akarja mérni, eleve halálra ítéltnek tekintem. A társadalmi költségeket és társadalmi előnyöket piacon felüli jelenségeként kell kezelnünk; a társadalom egésze szenved el őket, illetve részesül belőlük; heterogének és nem lehet számszerűen összehasonlítani őket maguk között, illetve egymással még elvben sem.”⁶

A probléma az, hogy az abszolút értéknormatívák csak a jó és rossz közti választásban segítenek, abban nem, hogyan rangsoroljuk a követni kívánt jókat és az elkerülni szándékozott rosszakat. Ha abban kell dönteni, hogy az éhínséget szüntetjük-e meg, vagy a sás-

kafajok jogát az élethez tartjuk tiszteletben, az az értéknormatíva nincs segítségünkre, amely mindenféle élet mindenáron való megvédését írja elő. Tetszik, nem tetszik, a választás kényszere a szűkös erőforrások miatt azokon a területeken is létezik, ahol emberi vagy más életéről döntenek. Egy kórháznak adott forrásai elosztásakor igenis döntenie kell arról, hogy lélegeztető gépet vesz-e, vagy műszívet, s ezzel igenis arról dönt, hogy hány és melyik beteg éljen, és melyik haljon meg. Amikor az útépitésért felelős hatóság a források hiánya miatt elhalasztja egy veszélyes útszakasz átépítését, amelyen évente átlagosan adott számú halálos baleset történik, akkor implicite arról dönt, hogy forráshiány miatt még határozatlan ideig ugyanennyi embernek kell meghalnia. Ezek nagyon nehéz döntések. Am álszentség úgy tenni, mintha ilyesmi nem létezne. Mi több, mélyen erkölcstelen az az attitűd, amelyik a mérés és kalkuláció elutasításával homályban hagyja a döntések igazi tartalmát. A közgazdaságtan benyomulása e területekre áttekinthetővé, nyílttá teszi a döntési helyzetet magát. Nem arról van szó, hogy az ilyen döntésnek ezek az „anyagig” mérlegelések volnának a kizárólagos szempontjai. De elutasításuk azzal a veszéllyel jár, hogy a döntés nem nyilvánosan, hanem az érintettek háta mögött, igazságtalanul és az egyes embereket nem egyenlő mércével mérve születik meg. A közgazdaságtan döntési módszerei igenis a természetvédelem kérdése-

nek megoldásában is segíthetnek, hiszen az erőforrások e téren sem végtelenek. Adott erőforrásokból a lehető legtöbb természetvédelem azok szándékait is szolgálhatja, akiknek ez a legfontosabb.

Fentiek alapján nem könnyű eldönteni, hogy kinek is ajánlhatom jó szívvel a *Természet és gazdaság* című szöveggyűjteményt. Talán egyszerűbb azt megmondani, hogy kinek nem. Azoknak, akik a közgazdaságtan tudományának főáramát nem vagy csak nagyon hízagosan ismerik, semmiképp sem ajánlom, hiszen őket alapvető kérdésekben vezetné félre. Azok, akik a társadalmi-gazdasági viszonyok feltárása és elemzése helyett a gonosz megnevezésével és elítélésével szereznek az erkölcsi felsőbbrendűség érzését élesztgetni magukban, nos, ők biztosan elégedetten olvassák majd a kötetet, bár mumusnak sokkal jobbakat is lehet találni az elméleti közgazdaságtannál. Meglepő módon talán mégis a közgazdászok tanulhatnak belőle a legtöbbet.

Persze nem azt, hogy nehezen kimunkált paradigmájuk semmire sem jó, és különben is erkölcstelen. Viszont elgondolkodtathatja őket arról, hogy az a szemlélet, amelynek logikája az ő számukra oly egyszerű és nyilvánvaló, mások számára nem az. Ezért igenis venniük kell a fáradságot, hogy gondolataikat olyanokhoz is eljuttassák, akik nem beszélik az ő nyelvüket. *Az ökológiai gondolat* sugallatával szemben ugyanis az ilyen emberek vannak többségben. □